

РОЗДІЛ 3 СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА

УДК 373.2.016:81-028.31]:[376-056.36:79]

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.10>

Юрій БОЙЧУК

доктор педагогічних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, професор, ректор, Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61000
ORCID: 0000-0001-8583-5856

Наталія НАУМЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168
ORCID: 0000-0003-0658-1769

Людмила ДРОЖИК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168
ORCID: 0000-0002-5290-6715

Бібліографічний опис статті: Бойчук, Ю., Науменко, Н., Дрожик, Л. (2022). Напрями розвитку діалогічного мовлення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями в умовах предметно-практичної та ігрової діяльності. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 6, 64–74, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.10>

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНОЇ ТА ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглянуто напрями розвитку діалогічного мовлення у старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Зазначено, що діалогічне мовлення дітей старшого дошкільного віку, які мають інтелектуальні порушення, характеризується рядом особливостей – малою активністю та ініціативністю, обмеженим життєвим досвідом, низьким рівнем розуміння почутого внаслідок недостатності мислення, низькою мотивацією до промови та взаємодії, відсутністю мовлення за рахунок бідності активного словника та несформованістю граматичного боку мовлення, ухиленням від діалогу, сумбурністю мовлення та інших. Виявлено, що порушення діалогічного мовлення у старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями негативно впливає на весь психічний розвиток дитини, відбивається на її діяльності, поведінці, виявляється у несформованості засобів комунікації, перешкоджає здійсненню повноцінного спілкування, негативно впливає на встановлення та підтримку контактів з однолітками. Наголошено на тому, що пріоритетним напрямом розвитку зв'язного діалогічного мовлення дошкільників є реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до навчання дітей, що забезпечується при дотриманні таких умов, як: діяльнісний характер організації процесу засвоєння мовленнєвих засобів, здійснення мовленнєвого розвитку в предметно-практичній та ігровій діяльності.

Досліджено, що корекційно-розвиткова робота з дошкільниками старшого віку з інтелектуальними порушеннями має відбуватися в умовах предметно-практичної та ігрової діяльності з використанням комунікативних методів – розмови, бесіди, полілогу; різних видів продуктивної діяльності – малювання, ліплення, аплікації, конструювання, побутової праці; сюжетно-рольових та дидактичних ігор; арттерапевтичного методу – казкотерапія, театралізація, створення та розігрування казок. Охарактеризовано види діяльності старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями з метою збагачення змісту мовленнєвого виховання та вдосконалення форм та методів мовленнєвої роботи; для формування вміння слухати та чути партнера, підтримувати мовленнєву та ігрову взаємодію, відповідати на висловлювання партнера, розмірковувати, аргументувати висловлювання; для підвищення ігрової та комунікативної мотивації до занять; для формування вміння доповнювати вислов-

лювання партнера: ставити запитання, ввічливо висловлювати припущення, побажання, незгоду; міркувати, обґрунтовувати свої міркування.

Ключові слова: діти з інтелектуальними порушеннями, старші дошкільники, діалогічне мовлення, предметно-практична діяльність, ігрова діяльність.

Yurii BOICHUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Corresponding Member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor, Rector, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, Alchevskikh str. 29, Kharkiv, Ukraine, 61000

ORCID: 0000-0001-8583-5856

Nataliia NAUMENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Human Health, Rehabilitation and Special Psychology, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, Valentynivska str., 2, Kharkiv, Ukraine, 61168

ORCID: 0000-0003-0658-1769

Liudmyla DROZHYK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Human Health, Rehabilitation and Special Psychology, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, Valentynivska str., 2, Kharkiv, Ukraine, 61168

ORCID: 0000-0002-5290-6715

To cite this article: Boichuk, Yu., Naumenko, N., Drozhyk, L. (2022). Napriamy rozvytku dialohichnoho movlennia starshykh doshkilnykiv z intelektualnymy porushenniamy v umovakh predmetno-praktychnoi ta ihrovoi diialnosti [Directions of development of dialogic speech of senior preschoolers with intellectual disabilities in the conditions of subject-practical and game activities]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 6, 64–74, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.10>

**DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF DIALOGIC SPEECH
OF SENIOR PRESCHOOLERS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES
IN THE CONDITIONS OF SUBJECT-PRACTICAL AND GAME ACTIVITIES**

The article deals with the directions of development of dialogic speech for senior preschoolers with intellectual disabilities. It is noted that the dialogic speech of senior preschool children with intellectual disabilities is characterized by a number of features – low activity and initiative, limited life experience, low level of understanding of what they hear due to lack of thinking, low motivation to speak and interact, lack of speech due to the poverty of active vocabulary and unformed grammatical side of speech, avoidance of dialogue, confusion of speech and others. It is determined, that the violation of dialogic speech in senior preschoolers with intellectual disabilities negatively affects the entire mental development of the child, affects his/her activity, behavior, manifests itself in the unformed means of communication, prevents the implementation of full communication, negatively affects the establishment and maintenance of contacts with peers. It is emphasized that the priority direction of the development of coherent dialogic speech of preschoolers is the implementation of a communicative-activity approach to teaching children, which is ensured under the following conditions: the activity nature of the organization of the process of mastering speech means, the implementation of speech development in subject-practical and game activities.

It is researched, that correctional and developmental work with older preschoolers with intellectual disabilities should take place in the conditions of subject-practical and game activities using communicative methods - conversation, talk, polylogue; various types of productive activities – drawing, modeling, application, design, work; role-playing and didactic games; art therapy method - fairy tale therapy, theatricalization of creating and playing fairy tales. The types of activities of senior preschoolers with intellectual disabilities for enriching the content of speech education and improving the forms and methods of speech work are described; for the formation of the ability to listen and hear a partner, to support speech and game interaction, to respond to the partner's statements, to reflect, to argue statements; to increase the game and communicative motivation for classes; to form the ability to complement the partner's statements: ask questions, politely express assumptions, wishes, disagreement; reason, justify their reasoning.

Key words: children with intellectual disabilities, senior preschoolers, dialogic speech, subject-practical activity, game activity.

Актуальність проблеми. Одним із пріоритетних завдань мовленнєвого розвитку старших дошкільників є оволодіння ними зв'язним діалогічним мовленням, яке має надзвичайне значення для загального розвитку особистості дитини та її соціалізації. В глобальному сенсі мовлення в житті людини виконує різноманітні функції, але первинне призначення мовлення це спілкування. Завдяки мовленню людина підтримує соціальні контакти, обмінюється інформацією та взаємодіє з оточуючими. Для успішного вирішення цього завдання в процесі цілеспрямованого мовленнєвого розвитку необхідно враховувати ряд умов, серед яких є мовленнєве середовище, соціальне оточення, сімейні стосунки, індивідуальні особливості дитини, пізнавальна активність дитини тощо. У процесі розвитку старших дошкільників всі функції мовлення проявляються в їхній поведінці та активно набувають нових форм. Формування комунікативних функцій мовлення у старших дошкільників спонукає їх до оволодіння фонетикою, граматиною, лексикою і, як результат, діалогічними і монологічними формами мовлення.

Старші дошкільники з інтелектуальними порушеннями часто не усвідомлюють необхідності передавати зміст будь-якої події так, щоб він був зрозумілий слухачеві, вони не орієнтуються на співрозмовника. Адже відомо, що в діалозі з однолітками дошкільнята набувають досвіду рівності у спілкуванні, вчать контролювати один одного та себе, говорити зрозуміліше, складніше, ставити питання, відповідати, розмірковувати.

Порушення діалогічного мовлення у старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями у тій чи іншій мірі негативно впливає на весь психічний розвиток дитини, відбивається на її діяльності, поведінці, виявляється у несформованості засобів комунікації, перешкоджає здійсненню повноцінного спілкування, негативно впливає на встановлення та підтримку контактів з однолітками.

Своєрідність у розвитку зв'язного діалогічного мовлення у старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями, що виражається у порушенні логічної послідовності граматично і фонетично правильно викладати свої думки, недостатньої інформативності, створює труднощі у засвоєнні програмного матеріалу

в дошкільному закладі, гальмує розвиток особистісних якостей, ускладнює підготовку до школи та подальше навчання дітей із порушенням інтелектуального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На даному етапі розвитку психолого-педагогічних наук діалогічне мовлення є предметом дослідження багатьох лінгвістів, психологів, педагогів, психолінгвістів, серед яких С. Алексюк, Н. Бабич, М. Бахтіна, А. Богуш, А. Бодальова, Л. Виготський, Н. Гавриш, О. Гаяш, А. Горелова, В. Задорожної, І. Зимньої, Л. Казанцевої, О. Коваль, М. Когут, Ж. Крайнова, М. Крикун та ін.

У наукових дослідженнях В. Задорожної зазначено, що діалог являє собою складну форму соціальної взаємодії. Науковець зазначає, що брати участь у діалозі іноді буває важче, ніж будувати монологічне висловлювання. Дитина під час обмірковування своїх реплік або питань має одночасно сприймати чужу мову. За для участі у діалозі дитина має володіти складними вміннями: слухати і розуміти думку, що виражається співрозмовником; формулювати у відповідь власне судження, правильно висловлювати її засобами мови; міняти слідом за думками співрозмовника тему мовленнєвої взаємодії; підтримувати певний емоційний тон; стежити за правильністю мовленнєвої форми; слухати свою промову, щоб контролювати її нормативність і, якщо потрібно, вносити відповідні зміни та поправки (Задорожня В. С.).

Говорячи про проблему навчання дитини зв'язному мовленню, а зокрема діалогу, А. Каніщенко, відзначає, що той, хто слухає, досить легко засвоює діалогічну мову, тому як щодня чує її у побуті. Діалог є школою розвитку та активізації мови, оскільки «справжнє своє буття мова виявляє в діалозі», через діалог дитина засвоює синтаксис рідної мови. У діалозі формується необхідний словник, фонетика, морфологія. Діалог служить школою розвитку та формування соціального досвіду і досвіду спілкування з причини того, що він є «різновидом людської поведінки», засобом формування особистості і саме буття (Каніщенко А. П., 2000).

Як зазначає Н. Кравець, діалогічна мова є первинною формою мови дитини. Розвинений діалог дозволяє дитині легко входити в контакт з дорослими і з однолітками (Кравець Н. П., 2012, С. 35–40).

Вивчення проблеми порушення інтелекту в дітей є одним з найважливіших аспектів у дефектології. Нею займаються вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких олігофренопедагоги, психологи, невропатологи, генетики тощо.

Дослідження, проведені такими вченими як Л. Виготський, А. Лурія, В. Лубовський, М. Певзнер, В. Синьов, Г. Сухарьова показують стійке та незворотне порушення, зокрема пізнавальної діяльності, яке спричинене органічним ураженням кори головного мозку. Саме тому при вивченні чи діагностиці порушення інтелекту варто спиратися на ці головні ознаки.

В. Синьов зазначає, що для дітей, які мають порушення інтелекту характерно недорозвинення пізнавальної сфери, а саме пізнавальних інтересів, що виражається в меншій потребі в пізнанні, ніж у нормотипових однолітків (Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П., 2008).

Поряд із особливостями психічних процесів у дітей з порушенням інтелекту відзначаються недоліки у розвитку мовленнєвої діяльності. За даними таких вчених, як Ю. Тибучко, О. Потамошнева, у дітей з порушенням інтелекту страждають усі сторони мови: фонетична, лексична, граматична. Відзначаються проблеми звукобуквенного аналізу та синтезу, сприйняття та розуміння мови. В результаті спостерігаються різні види розладів письма, проблеми в оволодінні технікою читання, знижена потреба у мовленнєвому спілкуванні (Тибучко Ю. О., 2021; Потамошнева О., 2003, С. 24–26).

Н. Бабич, аналізуючи промову дітей із порушеннями інтелекту з комунікативного погляду, зазначає, що дошкільнята з інтелектуальними порушеннями досить мало взаємодіють один з одним. Навіть, якщо брати до уваги ігрову діяльність, мова не є головним, що вони використовують у процесі. Найчастіше дошкільнята замінюють розмови окремими словами, які вказують на виконання тієї чи іншої дії. Також можна спостерігати повну відсутність мови, що замінюється різними рухами, наприклад, кивком голови. Спілкування дошкільнят з порушенням інтелекту протікає у млявій, пасивній формі, незалежно від того, гра це з однолітками чи діалог із дорослою людиною. Важливо підкреслити, що порушення в мовному аспекті впливають на пізнавальний розвиток

дошкільнят з інтелектуальними порушеннями (Бабич Н. М., 2014, С. 25–29).

Н. Бабич стверджує, що «труднощі при діалогічній мові пов'язані з тим, що кожен із співрозмовників у процесі розгортання діалогу повинен неодноразово переходити з позицій того, хто говорить на позиції слухача» (Бабич Н. М., 2014, С. 25–29). Звідси випливає, що беручи участь у діалозі дітям необхідно швидко змінювати свою мовленнєву діяльність, що утруднює їх, тому що дошкільнятам з порушенням інтелекту властива інертність та уповільнена реакція. Саме тому найчастіше діалог дорослого з дошкільником з інтелектуальним порушенням зводиться лише до відповіді на питання, але з підтримки як такого діалогу.

Також важливим є те, що у дошкільнят з порушенням інтелекту порушено розуміння. Дітям важко сконцентруватися на розмові з огляду на те, що їх можуть відволікати різні слухові або зорові подразники. У таких випадках діти миттєво втрачають суть діалогу, забувають те, про що тільки що говорили, а сприймаюча частина звернених висловлювань для підтримки діалогу стає практично неможливою.

Як стверджує Л. Кашуба, «психологи та вчителі відзначають так звану мовленнєву замкнутість дітей з інтелектуальними порушеннями» (Кашуба Л. В., 2005, С. 123–127). Труднощі в організації діалогу зустрічаються в ухиленні дітей від розмови. Замість словесної реакції на задані репліки, дошкільнята можуть мовчати, або напружено ворухити ротом, створюючи відчуття того, що їм важко почати говорити що-небудь. Також у таких випадках можливі пантомімічні реакції чи відповідь «не знаю».

Дуже часто трапляються випадки, коли доводиться повторювати навіть елементарні для розуміння питання, і якщо дошкільник може на них відповісти, то дає короткі, нерозгорнуті фрази, що обмежуються одним-двома словами, а також компенсуючи недомовленість мовою жестів та мімікою. Варто зазначити, що у дошкільнят з порушенням інтелекту здебільшого присутні ехोलалії. Замість того, щоб відповісти хоча б коротко на запитання, у міру своїх можливостей, дошкільнята можуть повністю або частково повторювати питання. Тут необхідно підкреслити і використання персеверацій – багаторазових повторів слів чи словосполучень, а й іноді цілих речень.

Н. Кравець також вказує на «притаманну більшості дітей з порушеннями інтелекту недоліки вимови», які «суттєво ускладнюють становлення та розвиток їхньої діалогічної мови» (Кравець Н. П., 2012, С. 35–40). Коли дошкільник із порушенням інтелекту спостерігає негативну реакцію людини, яка його не розуміє, він починає прагнути до неречових стереотипних відповідей, чи взагалі уникати подальшого спілкування.

На думку Т. Малашевич, дошкільнята з інтелектуальними порушеннями «легше вступають у контакт зі знайомою людиною, ніж з незнайомою. Але і в тому і в іншому випадку дошкільнята відчують збентеження, страх, що в незвичному середовищі може призвести до припинення спілкування» (Малашевич Т. В., Зелінська-Любченко К. О., 2017, С. 85–88).

Важливо наголосити, що взаємодія дошкільнят з інтелектуальними порушеннями є звуженою. Найчастіше трапляються випадки, коли тривалі та змістовні мовленнєві контакти відбуваються між дітьми приблизно однакового рівня розвитку та віку. Виникають ситуації, коли дошкільник, розуміючи, що діти молодші, ніж він, менш сильні в діалозі, віддає перевагу спілкуванню з ними, ніж з однолітками, але це несприятливо впливає на умови для розвитку його діалогічної промови. Сам факт спілкування саме з дорослими людьми, сприятливо впливає на розвиток мислення та мови дошкільника, на побудову його висловлювань. Дошкільнята з порушенням інтелекту, безумовно, у більшій кількості уникають або практично не підтримують діалог, проте зустрічаються і такі діти з порушенням інтелекту, які говорять дуже багато, але мова у них сумбурна та порожня. Висловлювання часто зовсім не спрямовуються на поставлене питання, не мають до нього ніякого відношення. Ці дошкільнята з надмірною легкістю, несподівано переходять від одного висловлювання до іншого, завжди відхиляються від теми (Малашевич Т. В., Зелінська-Любченко К. О., 2017, С. 85–88).

Фахівці та вчені, які займалися даною проблемою, дійшли висновків про те, що діалогу необхідно навчати дітей із порушенням інтелекту. Адже діалог – це окремий вид особистісної взаємодії, процес осмисленого та змістовного спілкування, багатий на думки довільний контекстний вигляд мови. Робота над удосконаленням

усного діалогічного мовлення дітей – це одна з найважливіших, необхідних ланок роботи, спрямованої на підвищення їхнього загального розвитку. Велику увагу варто приділити також розвитку в дошкільнят уміння питати, адже від цього мова дітей активізується.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що діалогічна мова дошкільнят з порушенням інтелекту відстає від діалогічного мовлення дітей, що нормально розвиваються. У зв'язку з порушенням психічного розвитку через відхилення у розвитку в дітей відповідно порушено і розуміння промови, і складність у висловлюваннях, зв'язність і логічність промови.

Метою статті – є дослідження напрямів розвитку діалогічного мовлення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями в умовах предметно-практичної та ігрової діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов змінилися напрями і пріоритети мовленнєвого розвитку дошкільників, підходи до навчання дітей рідній мові. Пріоритетним напрямком розвитку зв'язного діалогічного мовлення дошкільників є реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до навчання дітей, що забезпечується при дотриманні таких умов, як: діяльнісний характер організації процесу засвоєння мовленнєвих засобів, здійснення мовленнєвого розвитку в різних видах дитячої діяльності. Найчастіше цей аспект реалізується через збагачення словника дітей новою лексикою, пов'язаною з конкретною діяльністю.

Надзвичайно вчасним й актуальним вбачається підхід, за якого А. Богуш розглядає проблему розвитку діалогу в дошкільному дитинстві ширше за власне проблему лінгвістичного спрямування. Чітко розводячи терміни, пов'язані із взаємодією, стосунками людей між собою за допомогою мовлення – спілкування або комунікація, діалогічне мовлення, вона підкреслює значення спілкування з ровесниками як могутнього засобу соціалізації дітей, окреслює тематику розмов, пропонує способи збагачення змісту спілкування, створення ситуацій стимулювання мовленнєвих ініціатив дітей (Богуш А. М., 2011).

Одним із основних напрямів розвитку діалогічного мовлення, яких навчають дошкільників, як зазначає А. Богуш, є розмова, бесіда та полілог, і в кожній з них вона підкреслює необхідність забезпечення для дитини активної позиції

рівноправного співрозмовника, оскільки лише активна мовленнєва практика забезпечить засвоєння рідної мови в дошкільному дитинстві (Богуш А. М., 2011).

Зміст бесіди, чергування методів та прийомів націлені на постійну мобілізацію уваги, пам'яті, мислення, активізацію мовлення дошкільнят з інтелектуальними порушеннями.

Для організації бесід корисно використовувати різноманітну наочність: реальні предмети, графічні та об'ємні зображення. Вони привертають увагу дошкільників, викликають в них інтерес, сприяють актуалізації вже наявних знань, спонукають до емоційно забарвлених висловлювань.

Прикладом діалогу може бути також розмова про прочитаний твір, зазвичай проведена під час занять з розвитку мовлення. Старші дошкільники будують свої висловлювання відповідно до питань педагога та його спонукальних реплік. При цьому в старшому дошкільному віці зазвичай використовуються сюжетні картинки або серія картинок, що наочно зображують події прочитаного оповідання або казки, та є наочною опорою і сприяють актуалізації матеріалу.

Цінними є вказівки А. Богуш стосовно створення спеціальних мовленнєвих ситуацій, які спрямовуються на розвиток уміння домовлятися, запитувати співрозмовника, дотримуватися правил мовленнєвого етикету, висловлювати співчуття, доводити свою точку зору. Для застосування цього прийому можна користуватися наочністю, наприклад, спеціально дібраними сюжетними картинками або серією картинок. Дитині пропонується програти віртуальний діалог між персонажами, зображеними на картинці. Інший варіант – відтворення реальної ситуації, в якій дитині запропоновано зайняти певну позицію.

Також особливу роль у розвитку діалогічного мовлення дитини займає предметно-практична діяльність, яка передбачає «...обізнаність з працею дорослих, вияв інтересу і поваги до професій, здатність брати участь у спільній праці з дорослими, дітьми; творчий вияв себе у самостійній предметно-практичній діяльності...» (Богуш А. М., 2011).

В процесі оволодіння діяльністю створюються умови для більш повноцінного накопичення дітьми чуттєвого досвіду. Під час ознайомлення з навколишнім, у предметних іграх

з використанням дидактичних іграшок діти не тільки ознайомлюються з різноманітним властивостей предметного світу, а й навчаються виконувати досить складні дії, що вимагають опори на ці властивості. Особливу роль при цьому відіграють різні види продуктивної діяльності (малювання, ліплення, аплікація, конструювання, праця).

Ще одним, не менш важливим напрямом розвитку діалогічного мовлення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями, є ігрова діяльність. Саме під час ігрової діяльності створюються оптимальні умови для засвоєння дитиною суспільного досвіду.

Дитина з інтелектуальними порушеннями проявляє вкрай слабкий інтерес до навколишнього світу, довго не тягнеться до іграшок, не наближає їх до себе та не намагається ними маніпулювати. Ненавчена розумово відстала дитина швидко насичується іграшками, тривалість її дій не перевищує п'ятнадцяти хвилин, що свідчить про відсутність справжнього інтересу до іграшок, який викликається новизною іграшки, але в процесі маніпулювання швидко згасає.

Саме тому найважливішим завданням педагога є навчання дітей ігрової діяльності. Адже саме в процесі гри відбувається формування соціально-адаптивних навичок, а саме: розвиток діалогічного мовлення, емоційно-позитивного ставлення та інтересу до предметів і дій з ними, формуються предметно-ігрові дії, вміння грати з однолітками.

Оволодіння навичками спільної гри є потужним стимулом розвитку як емоційного, так і діалогічного мовленнєвого спілкування. Багаторазове повторення та закріплення виконуваних дітьми ігрових завдань з використанням різноманітного дидактичного матеріалу дозволить дошкільникам досягнути можливого та достатнього для них рівня сформованості ігрової діяльності.

Успішний розвиток ігрової діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями значною мірою залежить від правильно організації корекційно-розвивального навчання гри.

У груповому приміщенні повинна бути достатня кількість різноманітних іграшок, які потрібно розставити таким чином, щоб вони спонукали дошкільнят до розігрування того

чи іншого сюжету. Тому в ігровій кімнаті необхідно створити зони, що спеціально призначені для різноманітних сюжетних ігор: приготування їжі, годування, сну, купання ляльок, ігри в магазин, лікарню, перукарню тощо. В певних місцях розташовують машинки та будівельний матеріал, зберігають набори інструментів, іграшок для ігри в зоопарк, цирк тощо.

У процесі цілеспрямованого навчання гри у дошкільнят формується інтерес до іграшок, предметно-ігрових дій з ними, формуються самі предметно-ігрові дії та закладаються основи сюжетної гри. Від дій з реальними предметами відбувається перехід до дій з уявними предметами. Потім виникають умовні дії-жести і, нарешті, заміщення дії та предмета словом. Процес прогресивний, тому що розвивається інтелектуальна діяльність дитини, а в межах неї і діалогічне мовлення дошкільників, за рахунок переходу від практичних або ігрових дій в розумовому плані з символічними знаками.

Дидактична гра є засобом активізації психічних і розумових процесів, що викликає у дітей живий інтерес до процесу пізнання навколишнього світу. Варто зазначити, що крім мовленнєвого розвитку, у дидактичній грі відбувається і пізнавальний розвиток, оскільки вона сприяє розширенню уявлень дошкільнят про навколишню дійсність, а також удосконаленню таких вищих психічних функцій, як увага, мислення та пам'ять.

У наш час усе більшої популярності набуває такий напрям педагогічної науки, як артпедагогіка, що передбачає залучення дітей до різних видів діяльності (слухання музики, малювання, ліплення, танцю тощо). Сутність артпедагогіки полягає, передусім, у тому, що вона впливає на морально-етичні, естетичні та комунікативно-рефлексивні основи особистості і сприяє формуванню в дитини навичок соціальної поведінки за допомогою мистецтва. Окрім того, артпедагогіка допомагає малечі долати власні психологічні труднощі, відновлювати емоційну рівновагу, перемикається з негативних переживань на позитивні почуття й думки.

Одним із найпопулярніших і цікавих напрямів артпедагогіки є казкотерапія, що дозволяє дорослому працювати з дітьми через казку.

Казкотерапія являє собою систему передачі життєвого досвіду, розвитку соціальної чутли-

вості, інтуїції та творчих здібностей, набуття певних знань.

Терапевтичний вплив казки було покладено в основу цілого напрямку сучасної психотерапії, названого казкотерапією. Театралізація та інсценування казок є ефективним засобом розвитку діалогічного мовлення у дошкільнят з порушенням інтелекту.

Театралізована діяльність – один з компонентів художньо-мовленнєвої діяльності, засіб розвитку гарного, образного, літературного та діалогічного мовлення, що, на думку А. Богуш дає дитині змогу виразити свої емоції, ставлення до літературного образу, увійти в роль казкового персонажа, самостійно побудувати зв'язне висловлювання; засіб сприяння глибшому засвоєнню художніх образів, усвідомленню змісту, ідеї художнього твору через сприймання його засобами театру (Богуш А. М., 2011).

Під час роботи над виразністю слів персонажів активізується словник дитини, вдосконалюється звукова культура мовлення, інтонація. Виконуючи роль, дитина зрозуміло, чітко промовляє текст, оволодіває літературною мовою. У неї покращується діалогічне мовлення, його граматична будова.

У той же час театралізована діяльність змушує їх думати, аналізувати, робити свої висновки, вести діалог. А це, у свою чергу, допомагає переборювати боязкість, сором'язливість, невпевненість у своїх силах, і, в остаточному підсумку, підвищує самооцінку маленької людини.

Робота з казкотерапії стане значно ефективнішою та цікавішою, якщо чарівні персонажі наочно предстануть перед вихованцями та «наживо» поспілкуються з малюками. Роль настільного театру ляльок у вихованні дошкільників з інтелектуальними порушеннями переоцінити важко, адже ігри з ним сприяють розвитку зв'язного мовлення, пам'яті, уяви, творчих здібностей, допитливості, комунікабельності. Крім того, маленькі театралізовані дійства допомагають дітям справитися з власними переживаннями, страхами, комплексами, сором'язливістю.

Як бачимо, спілкування постійно супроводжує як предметно-практичну так й ігрову діяльність дошкільника, що в свою чергу сприяє розвитку діалогічного мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями.

Діалогічне мовлення дітей старшого дошкільного віку, що має певні порушення у розвитку, характеризується рядом особливостей – малою активністю та ініціативністю, обмеженим життєвим досвідом, низьким рівнем розуміння почутого внаслідок недостатності мислення, низькою мотивацією до промови та взаємодії, відсутністю мовлення за рахунок бідності активного словника та несформованостю граматичного боку мовлення, ухиленням від діалогу, сумбурністю мовлення та інших.

Ігрова діяльність відіграє велику роль як у психічному розвитку старших дошкільників, так і в умінні використовувати мовленнєві навички. У грі з'являються перші елементи навчання та різні види діяльності дошкільнят. На думку Л. Виготського, введення прийомів гри дозволяє бути процесу навчання відповідним природі дітей (Хохліна О. П., Виготський Л. С., 1997, С. 186–193). Враховуючи те, що гра розвивається за допомогою мовлення, можна підкреслити той факт, що розвиток ігрової діяльності та мовленнєвий розвиток дошкільнят має між собою тісний зв'язок. Сюжет утворюється з реплік самих дітей, які беруть на себе ту чи іншу роль, і ведуть її до логічного завершення. Перебуваючи в ігровому середовищі завжди, діти, взаємодіючи один з одним, спільно реалізують життєву потребу людини у спілкуванні (Хохліна О. П., Виготський Л. С., 1997, С. 186–193).

У своїх дослідженнях В. Задорожня зазначає, що сюжет гри та її зміст дозволяє дітям більш активно виражати свою роль та відповідну їй поведінку у процесі гри. Дітям привабливий ігровий образ, який вони можуть приміряти на себе, і вони спираються на нього за власним спонуканням (Задорожня В. С.). Гра викликає у дошкільнят різні позитивні емоції, оскільки діюча позиція, яку вибирає дитина, викликає в неї щире ставлення до ситуації та власний досвід, що допомагає передати задум гри та події, що відбуваються в ній.

Для того, щоб сприяти розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями, необхідно враховувати те соціально-мовленнєве середовище, яке відповідатиме їхнім віковим нормам тарозвитку інтелектуальної сфери, спонукати дітей до активності у використанні мови, використо-

вувати гру як засіб для розвитку діалогічного мовлення.

Виходячи з цього, можна розробити комплекс занять, спрямований на розвиток діалогічного мовлення в предметно-практичній та ігровій діяльності, до якого будуть входити сюжетно-рольові та дидактичні ігри, театралізація, створення та розігрування казок, які потрібно підібрати відповідно до можливостей дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями, а також їхніх інтересів.

Метою цієї програми є формування та вдосконалення діалогічного мовлення у старших дошкільників з порушенням інтелекту.

Виходячи з поставленої мети, можна виділити основні завдання:

1. Збагачувати зміст мовленнєвого виховання та вдосконалювати форми та методи мовленнєвої роботи.
2. Формувати вміння слухати та чути партнера, підтримувати мовленнєву та ігрову взаємодію, відповідати на висловлювання партнера, розмірковувати, аргументувати висловлювання.
3. Підвищувати ігрову та комунікативну мотивацію до занять.
4. Формувати вміння доповнювати висловлювання партнера: ставити запитання, ввічливо висловлювати припущення, побажання, незгоду; міркувати, обґрунтовувати свої міркування.

Заняття слід проводити у груповій формі роботи, тривалістю 30–40 хвилин, інтенсивністю – 2 заняття на тиждень. Загальна кількість занять – 10.

З метою включення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями до предметно-практичної та ігрової діяльності необхідно провести тривалу підготовчу роботу з цими дітьми для формування у них навичок ігрової діяльності. Таку роботу необхідно проводити протягом 3-х місяців.

На першому етапі варто організувати спостереження за предметно-ігровими діями дорослого, навчаючи їх відтворювати, наслідуючи дії педагога при обігруванні сюжетних і дидактичних іграшок («Погодуємо зайчика», «Покатаємо ведмедика», «Покачаємо ляльку», «Пригости ляльку» тощо). У процесі виконання цих дій варто викликати емоційне ставлення дитини до обіграної іграшки, підтримували

інтерес до різноманітних дій з іграшкою. Так, в гості до дітей приходять різні ляльки, ведмедик, собачка, зайчик, та педагог показує дітям, як можна цікаво грати з ними. Ці заняття потрібно обов'язково проводити в ігровому куточку. Посадивши дітей на килимок, педагогу слід налаштувати дітей на цікаву гру. Наприклад, «привести» у гості до дітей ляльку, назвати її на ім'я, познайомити з нею кожного з малюків. Разом з педагогом дітям пропонується розглянути ляльку, звернути увагу на її миле личко, блакитні очі, м'яке волосся, як охайно одягнена лялечка. Педагог має викликати у дітей симпатію до ляльки, стимулювати дітей до вступу в емоційний контакт з лялькою, викликати лепет на окремі слова («Ай-ай! Ляля, привіт!»). Педагог може запропонувати погладити ляльку по голові, походити з нею по кімнаті або покатати її в колясці.

Значний інтерес у дітей викликають ознайомчі ігри з іграшками-тваринами. Педагог може звернути увагу дітей на вигляд тварин (ведмедики, зайчики), запропонувати погладити іграшку-зверятко, «погодувати» її цукеркою або морквою тощо.

Проведення ознайомчих занять викликає у дітей бажання діяти з іграшками, емоційно заряджає їх. Проте, маємо розуміти, що одного чи двох таких занять недостатньо для сформованості навичок ігрової діяльності. Необхідне проведення кропіткої систематичної роботи з навчання кожного вихованця вмінню діяти з іграшками.

Дошкільники з інтелектуальними порушеннями можуть відображати у грі тільки те, що їм добре знайомо, тому необхідно збагачувати життєвий досвід дитини. Це можна робити різними способами: звертати увагу дітей на справи дорослих: спостерігати, як вихователь або нянечка миють посуд, застеляють ліжка, годують, одягають малюків тощо; під час прогулянки подивитися разом з дітьми, як дворник чистить сніг, водій лагодить машину тощо. Вихователь повинен обговорювати з дітьми все, що бачить, прокоментувати дії малюків та свої власні дії.

Підготовка до театралізації починається з самого знайомства з театром як особливим світом художніх образів, яке проходить в атмосфері чарівництва, святковості, радісного настрою.

Корисно також обговорювати з дітьми домашні справи дорослих та залучати дітей до посильної участі в житті групи (принести тарілки, розкласти хліб, витерти стіл, поправити ковдру тощо).

Таким чином, на підготовчому етапі необхідно організувати повсякденне життя дитини в дитячому закладі таким чином, щоб воно було джерелом нових вражень та уявлень. З першої ж зустрічі важливо викликати емоційно-позитивний відгук у дитини, спонукати її до активного сприймання. Спочатку це можуть бути коротенькі інсценівки, наприклад, портретна замальовка та діалог вихователя та персонажа з дітьми.

В подальшому слід використовувати театралізовані ігри на основі первинного досвіду спілкування з персонажем («Лялька Катруся виступає на концерті») та контактів з дорослими («На бабусиному подвір'ї»), ігри-імітації, що передають характерні рухи та звуконаслідування («Квочка та курчата», «Кішка та кошенията», «Літаки», «Автомобілі» тощо), ігри-імітації, що супроводжуються текстом (збирати квіти, літати, як метелик, стрибати, як зайчик, вмиватися, як кішка тощо).

На заняттях, частина яких займає театралізована гра, повинна панувати атмосфера імпровізації. Вихователь, спостерігаючи в процесі роботи за дітьми, має виявляти найбільш активних малюків і привертати до них увагу решти. Імпровізуючи, відшукуючи разом з вихователем способи вирішення проблемно-ігрових ситуацій («Наш ведмедик захворів», «У лисички немає хатки», «Зайчик загубив свої чобітки», «Лялька Оля забруднила платтячко», «Мавпочка чекає гостей» тощо) дитина поступово набуває досвіду художнього сприйняття: вслухується в слово, спостерігає за вразливістю рухів персонажа, інтонацією.

Також на підготовчому етапі варто залучати дошкільнят до предметно-практичної діяльності за допомогою будівельно-конструктивних ігор. В цьому аспекті варто враховувати взаємодію сюжетно-рольової та будівельної гри. Будівництво часто виникає в процесі сюжетно-рольової гри і викликається нею.

Дітям спочатку доречно запропонувати кубики, а пізніше – цеглинки. За розмірами кубики та цегла повинні бути такими, щоб діти могли охопити їх рукою. Коли

координація рухів рук дитини буде сформована на достатньому рівні, можна давати і більші за розміром кубики та цеглу для будівель на підлозі, на ділянці. Перевагу варто віддавати сталим будівельним матеріалам з дерева. Дітей спонукають будувати для ляльок стільчики, ліжечка, для півника та конячки – подвір'я, парканчики та організують на цій основі ігри.

Таким чином, після проведення підготовчого етапу варто забезпечити безпосереднє впровадження корекційно-розвиткової роботи з формування та вдосконалення діалогічного мовлення у старших дошкільників з порушенням інтелекту.

Прикладами такої роботи можуть служити заняття з розвитку діалогічного мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями, серед яких: сюжетно-рольова гра «Білет на потяг» – удосконалення діалогічного мовлення, дидактична гра «Правда-кривда» – формування адекватної реакції відповіді співрозмовників, розвиток толерантності і доброзичливості стосовно співрозмовників; сюжетно-рольова гра «Подорож в країну добрих справ» – формування взаємодії дітей у спільних іграх, розвивати вміння співвідносити ролі зі змістом гри; дидактична гра «Так і ні» – активізація мовленнєвої пошукової активності; сюжетно-рольова гра «Чайна» – вдосконалювати діалогічне мовлення; дидактична гра «Видумка» – розвивати доказове мовлення, виховувати культуру діалогу; сюжетно-

рольова гра «Хліб-сіль» – формування вміння домовлятися, планувати подальшу діяльність; дидактична гра «Відгадай-ка» – вдосконалення діалогічного мовлення; сюжетно-рольова гра «Лікуємо звірят» – формування навичок діалогічного мовлення; дидактична гра «Схожість та відмінність» – розвиток вміння аргументувати свою відповідь, виховувати терпимість та доброзичливість щодо співрозмовників.

Таким чином, методами та прийомами в роботі зі старшими дошкільниками з інтелектуальними порушеннями з розвитку зв'язного діалогічного мовлення є бесіди педагогів з дітьми, групові бесіди, різні дидактичні та сюжетно-рольові ігри, театралізація та розігрування казок. Особливо важливим є проведення ігор з дотриманням таких правил, як висловлювання власних міркувань та обґрунтування їх, дотримання черговості ігрових та мовленнєвих дій, доповнення висловлювань співрозмовників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на нашу думку, розвиток діалогічного мовлення у старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями має позитивну динаміку за умови залучення дітей до предметно-практичної та ігрової діяльності, під час яких діти збагачують словниковий запас, виразні засоби промови, набувають навичок використання мовленнєвого етикету, вчать самостійності у висловлюваннях, культурі діалогу, формують навички взаємодії у спільній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабич Н. М. Методика дослідження стану сформованості комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 6. С. 25–29.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Х.: Вид-во «Ранок», 2011. 176 с.
3. Задорожня В. С. Розвиток діалогічного мовлення з ЗНМ. URL: <https://vseosvita.ua/library/rozvitok-dialogicno-movlennadoskilnikiv-z-znm-115882.html> (дата звернення 13.10.2022).
4. Канищенко А. П. Уроки розвитку зв'язного мовлення в початкових класах :методичний посібник для вчителя. К. : Рута, 2000. 128 с.
5. Кашуба Л. В. Мовленнєво-комунікативний розвиток молодших школярів із ЗПП засобами ейдетичних методик. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Бондарь, В. В. Засенко. Київ., 2005. Вип. 6. С. 123–127.
6. Кравець Н. П. Розвиток мовлення розумово відсталих учнів на уроках читання. Логопедія. 2012. № 2. С. 35–40.
7. Малашевич Т. В., Зелінська-Любченко К. О. Особливості комунікативних умінь та шляхи їх формування у молодших школярів із порушеннями інтелекту. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації. Суми, 2017. С. 85–88.
8. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі : навч. посібник / А. М. Богуш, Н. П. Орланова, Н. І. Зеленко, В. К. Лихолетова ; за ред. А. М. Богуш. К.: Вища школа, 1992. 414 с.

9. Потамошнієва О. Навчання навичок міжособистісного спілкування розумово відсталих дітей. Дефектологія. 2003. № 3. С. 24–26.
10. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталі дитини. К. : Знання, 2008. 359 с.
11. Тубичко Ю. О. Розвиток діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю. *Науковий часопис. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Вип. 83. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 266 с.
12. Хохліна О. П. Виготський Л. С. Про розвиток розумово відсталих дітей. Педагогіка і психологія. 1997. № 2 (15). С. 186–193.

REFERENCES:

1. Babych N. M. (2014) Metodyka doslidzhennia stanu sformovanosti komunikatyvnykh navychok u ditei doshkilnoho viku z porushenniamy zoru ta intelektu [Methods of studying the state of formation of communication skills for preschool children with visual and intellectual disabilities] *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy*: zb. nauk. prats. Kyiv. Vyp. 6. S. 25–29. (in Ukrainian)
2. Bohush A. M. (2011) *Movlenniievi komponent doshkilnoi osvity* [Speech component of preschool education]. Kh.: Vyd-vo «Ranok». 176 s. (in Ukrainian)
3. Zadorozhnia V. S. Rozvytok dialohichnoho movlennia z ZNM [Development of dialogic speech with general underdevelopment of speech]. URL: <https://vseosvita.ua/library/rozvitok-dialogicnogo-movlennadoskilnikiv-z-znm-115882.html> (data zvernennia 13.10.2022). (in Ukrainian)
4. Kanishchenko A. P. (2000) *Uroky rozvytku zviaznoho movlennia v pochatkovykh klasakh* [Lessons in the development of connected speech in primary school] : metodychnyi posibnyk dlia vchytelia. K. : Ruta. 128 s. (in Ukrainian)
5. Kashuba L. V. (2005) *Movlennievo-komunikatyvnyi rozvytok molodshykh shkoliariv iz ZPR zasobamy eidetychnykh metodyk. Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli* [Speech and communication development of junior schoolchildren with delayed mental development by means of eidetic methods. Didactic and socio-psychological aspects of correctional work in a special school] : nauk.-metod. zb. / za red. V. I. Bondar, V. V. Zasenka. Kyiv. Vyp. 6. S. 123–127. (in Ukrainian)
6. Kravets N. P. (2012) *Rozvytok movlennia rozumovo vidstalykh uchniv na urokakh chytannia* [Speech development of mentally retarded students at reading lessons]. *Lohopediia*. № 2. S. 35–40. (in Ukrainian)
7. Malashevych T. V., Zelinska-Liubchenko K. O. (2017) *Osoblyvosti komunikatyvnykh umin ta shliakhy yikh formuvannia u molodshykh shkoliariv iz porushenniamy intelektu* [Features of communicative skills and ways of their formation for younger pupils with intellectual disabilities]. *Suchasni problemy lohopedii ta reabilitatsii*. Sumy. S. 85–88. (in Ukrainian)
8. *Metodyka rozvytku ridnoi movy i oznaiomlennia z navkolyshnim u doshkilnomu zakladi* [Methods of native language development and acquaintance with the environment in preschool institution] : navch. posibnyk / A. M. Bohush, N. P. Orlanova, N. I. Zelenko, V. K. Lykholietova ; za red. A. M. Bohush. K.: Vyscha shkola, 1992. 414 s. (in Ukrainian)
9. Potamoshnieva O. (2003) *Navchannia navychok mizhosobystisnoho spilkuvannia rozumovo vidstalykh ditei* [Teaching interpersonal communication skills to mentally retarded children]. *Defektolohiia*. № 3. S. 24–26. (in Ukrainian)
10. Synov V. M., Matvieieva M. P., Khokhlina O. P. (2008) *Psykholohiia rozumovo vidstaloї dytyny* [Psychology of mentally retarded child]. K. : Znannia. 359 s. (in Ukrainian)
11. Tubycho Yu. O. (2021) *Rozvytok dialohichnoho movlennia ditei starshoho doshkilnoho viku z pomirnoiu rozumovoiu vidstalistiū* [Development of dialogic speech of senior preschool children with moderate mental retardation]. *Naukovyi chasopys. Seriiia 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy* : zb. nauk. pr. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 83. Kyiv : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 266 s. (in Ukrainian)
12. Khokhlina O. P. Vyhotskyi L. S. (1997) *Pro rozvytok rozumovo vidstalykh ditei* [On the development of mentally retarded children.] *Pedahohika i psykholohiia*. № 2 (15). S. 186–193. (in Ukrainian)